

K hlubinným souvislostem

In memoriam V. S.

Zdeněk Hrbata

Ústav pro českou literaturu AV ČR

zdenek.hrbata@ucl.cas.cz

TOWARD DEEPEST CONNECTIONS

IN MEMORIAM V. S.

The article dedicated to the memory of Vladimír Svatoň (1931–2018), an eminent Czech literary scholar, specialist in Comparative and Russian literature, attempts an outline of the main themes and principles of his comparative literary analyses and reflections focusing particularly on the great literary and philosophical currents, on the “lasting shapes” of European aesthetics and poetics, the universal models and situations of artistic creations, its spiritual and cultural contexts. Svatoň’s contributions to the theory and the meaning of genres (novel, tragedy) or the typology of movements (Russian symbolism) are similarly fundamental.

KLÍČOVÁ SLOVA:

Vladimír Svatoň — komparatistika — myšlenkové proudy — kulturní kontexty

Vladimír Svatoň — Comparative Literature — philosophical currents — cultural contexts

Vzpomínám, jak mi před léty Vladimír Svatoň s jistou dobře míněnou naléhavostí řekl: „Zdeňku, musíš si najít svoje téma...“ Možná necituji úplně přesně, ale smysl byl zřejmý — dlouhodobě, ne-li celoživotně se ponořit do zvolené problematiky, vyhraněně formulovat otázku, případně „silnou tezi“, a plně se jí věnovat i s obecnějším (kulturním, ideovým) přesahem. A přitom se také nebát podstupovat riziko předběžné abstrakce, výchozího postulátu, řekněme, i když poněkud nadneseně, podstupovat jakési rousseauovské riziko (filosofické) hypotézy, odvážit se, jak se Vladimír Svatoň později vyjádřil, přehodit „pokusnou síť“ přes nepřehlednou skutečnost. Když ponechám stranou, že jsem ho v tomto směru nejspíš zklamal, nemohu nepřipomenout, jak svého času a ještě na Ústavu pro českou a světovou literaturu tehdy Československé akademie věd pozorně a někdy také jako by z povzdálí sledoval, povzbudivě i otevřeně kriticky, první odborné pokusy nás mladých...

V řadě prací Vladimíra Svatoně se jasně ukazuje pole otázek, k němuž se ve svých analýzách a interpretacích průběžně vracel. Takřka vždy v nich vyniká schopnost a úsilí uvažovat v širších duchovních a kulturních souvislostech, mimořádné nadání obzírat velké umělecké a myšlenkové proudy. Držme se příkladu komparatistiky: pro její dnešní zadání a úkoly Vladimír Svatoň navrhoval souběžné a nutné studium kontextů, nikoli ovšem geograficky definovaných, ale kontextů „dlouhověkových duchovních linií“. Komparatistika v jeho pojetí, tedy široká komparativní studia přesahující

jednotlivé empirické analýzy, by měla sledovat zejména „rozvíjení dlouhodobých principů (modelů) tvorby, které procházejí dějinami po celá staletí a podněcují tvůrce i percipienty, aby vynesli na světlo možnosti, kterých si předchůdci nebyli vědomi.“¹ Svatoňovy teze se přirozeně opíraly o velkou erudici, o hluboké znalosti minulých i dnešních literárněvědných, uměnovědných a vůbec myšlenkových proudů, jejichž analýzu nebo dílčí integraci provázela v případech evropských tradic a teorií komparatistiky zejména metodická pochybnost, z níž pak pramenily nové návrhy. Vladimíra Svatoň zajímala fundamentální hlediska evropského myšlení, přístupu k literatuře a umění. Věnoval se „ontologické teorii žánrů“, oscilaci nebo korelaci protichůdných kategorií či tendencí kulturního života (v současnosti např. integračním a identifi-kačním, sebeidentifi-kačním tendencím). Určující siločáry reflexe literatury, přístupu k ní, pojímal a vysvětloval na — jak byl přesvědčen — stále ještě působícím pozadí tradic i přítomnosti sémiotiky a hermeneutiky, tj. — řečeno jeho slovníkem — na jedné straně přístupu analytického vysvětlování a na straně druhé přístupu rozumění, kdy tvořivý akt „čtení“ aktivuje kulturní, duchovní kontext tvorby, v němž se děje smysl díla a vzhledem k němuž literatura jako svobodný, individuální akt může rozvíjet třeba jeho netušené, „spící“ možnosti.

Kde Vladimír Svatoň hlavně nacházel inspiraci, myšlenkové události, vypůjčím-li si výraz Zdeňka Mathausera, nad jehož uvažováním a pojmy se rovněž zamýšlel, je zřejmé. Kromě podstatných, klíčových autorů ruské literatury a myslitelů ruské kultury (do komparatistiky navracel mj. pojmy historické poetiky A. Veselovského) to byl na předním místě německý klasický idealismus, německá romantika a klasika. U jejich vůdčích představitelů nalézal podněty během zvažování „vzájemného tření“ či plodné koexistence individuálního a univerzálního, této paradigmatické dvojice evropského uvažování, přičemž se pravidelně vracel ke Kantovu transcendentálnímu, k jeho předznačenosti v názoru světa, k pozicím evropské metafyziky, ke konceptům romantické ironie, z níž vyvozoval počátky moderního umění, a filosofie přírody. Ze Svatoňova ústředního pojmosloví, osvojovaného, utvářeného a aplikovaného při promyšlení hlubinných struktur evropského myšlení a karteziánských obrátů v epistemologii, v myšlení světa i jedince, v hermeneutice, estetice nebo v teorii románu (I. Kant, F. Schiller, J. W. v. Goethe, F. Schlegel, F. W. J. Schelling, F. D. E. Schleiermacher aj.) zvláště vystupují kategorie a pojmová spojení jako „před-zjednaná pole“, „předpokladová půda“ nebo určitá, ovšem neempirická „apriori“ (Kantova apriorní složka poznání — předchůdné kategorie), „celistvý smysl“, jimiž mířil k hlubšímu porozumění vztahů částí a celku, konkrétně smyslu díla v interakci jeho interních složek, ale také v sepětí či dialogu literatury s „vnějším“ kontextem, tzn. s myšlenkovým a tvůrčím milieu, s jeho epistémou. (Když jsem procházel knihami Vladimíra Svatoň, zaujalo mě, jak uměl využít myšlenkového potenciálu těch myslitelů a směrů, se kterými by jinak spíše polemizoval — tak jako s imanentním strukturalismem, dekonstrukcí, s představiteli postmoderny aj. Svědčí to krom jiného o jeho vědecké akribii, především však o talentu rozpoznat nové významné formule, inspirativní postřehy, byť u autorů, z nichž se neskládal jeho duchovní svět. Michel Foucault, citovaný v *Románu v souvislostech času* jako zastávce individuálních aktivit schopných inovativně působit proti tradici, tj. proti oné předchůdné půdě

1 Svatoň 2009, s. 31.

smyslu, mu přitom nemohl být blízký svým vyhraněným pojetím epistémy jakožto anonymní sítě omezení, historických apriori, svým zpochybňováním transhistorických témat, „velkých pravd“ apod.)

Vladimír Svatoň se zaměřoval na přesahy empirických faktů k univerzalitě, k univerzálním modelům, situacím, typům, ke scelujícím, často skrytým gestům umělecké kreativity. Respektive se ve svých analýzách a interpretacích zvláště ruských spisovatelů (mj. Puškina, Gogola, Dostojevského, Čechova, Bunina, Merežkovského, Nabokova, Remizova, Cvetajevové), ale i některých veličin evropské literatury (Cervantes, T. Mann) navracel ke způsobu a účinkům spojování konkrétních detailů a epizod s „věčnými vzorci“ kultury — řečeno slovy Anny Houskové,² k jejich dialektice a polarizaci, ke koexistenci konkrétního s mytickými příběhy nebo archetypy, se základními lidskými situacemi, s touto „půdou epického umění“ — slovy Vladimíra Svatoně. Ve shodě se svým životním směřováním k velkým typologiím kultur, k jádru kulturních útvarů (ruský symbolismus, tragédie a její vývoj), ke stěžejním tradicím myšlení a umění Ruska a Evropy (včetně jejich vlivných mytických obrazů, idejí a ideogramů — srov. třeba úvahy o pojmu „střední Evropa“, o „slovanské jednotě“ a ruské identitě), v jejichž zvažování spatřoval smysl současné komparatistiky, vnímal příklady i podněty u takových velkých historiků kultury a umění, jakými byli J. Burckhardt či H. Wölfflin, u literárních teoretiků a historiků E. R. Curtia nebo M. M. Bachtina, u filosofů a estetiků, jako byli W. Benjamin, G. Lukács — a u řady dalších. Pro Vladimíra Svatoně se hlavní tahy evropské estetiky a poetiky (viz oddíl „Trvající tvary“ a v něm kupř. studie „Život Aristotelových kategorií v novověké tragédii a románu“³) ani zásadní linie evropského duchovního života, které koncepčně sledoval a jichž se dovolával, v průběhu dějin jen tak nevytrácely.

„Pokusil jsem se vylíčit literární výtvořiny jako projevy základních možností lidského uvažování o světě, jež se nestrídají po desetiletích, ale trvají po celá staletí. Nemyslím samozřejmě, že by tyto linie mohly přímočaře posloužit k uspořádání kapitol ve standardních dějinách literatury: jsou to tendence, které prosvítají konkrétním formotvorným úsilím a integrují rozhodující prvky umělecké výstavby do souvislosti celkové vize světa. Tyto prvky tak mohou nabýt bohatších významů, než když je nahlížíme jako okazionální detaily.“⁴

Soustavné, mnohaleté myšlení Vladimíra Svatoně pro mě představuje nejen zásadní interpretaci některých hlavních momentů a tendencí evropské literatury i kultury, ale stejně tak manifestaci vysokého, ne-li nejvyššího mínění o umění, obhajobu lidské kreativity a různorodé estetizace života proti pragmatickému myšlení a jednání.

2 Housková 2018, s. 43.

3 Svatoň 2017, s. 142–152.

4 Svatoň 2009, s. 295.

LITERATURA:

Housková, Anna. *Nekonečný Borges*.

Praha : Triáda, Filozofická fakulta UK,
2018.

Svatoň, Vladimír. „Komparatistika ve věku
krize“. In týž. *Román v souvislostech času*:

Úvahy o srovnávací literární vědě. Praha :
Malvern, 2009.

Svatoň, Vladimír. *Na cestě evropským literárním
polem: Studie z komparatistiky*. Praha :
Filozofická fakulta UK, 2017.

